

Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55

15. Wergin C. Why Germans Love Russia / C. Wergin [Electronic resource]. – Available on the web at: [http:// www.nytimes.com/2014/05/06/opinion/why-germans-love-russia.html?_r=0](http://www.nytimes.com/2014/05/06/opinion/why-germans-love-russia.html?_r=0)

В этой статье рассмотрены два крупнейших военных конфликта с момента распада СССР и обретения независимости бывшими союзными республиками – война в Грузии 2008 и украинский кризис 2014. Исследуется роль ЕС в попытке разрешить кризис мирным путем в формате Веймарского треугольника, используя в качестве основных методов влияния на страну-агрессора экономические санкции и международную изоляцию. В статье проводится сравнительный анализ того, какое значение имеют оба конфликта для системы европейской безопасности, и каким образом двусторонние отношения между Россией и отдельно взятыми государствами-членами ЕС, влияют на его внешнеполитический курс.

In the present article is given a careful consideration to two the most broad-scale conflicts on the territory of the former USSR after its dissolution and the attaining of independence by the ex-Soviet Union Republics, namely – the war in Georgia 2008 and the Ukrainian crisis 2014. The task of research is to define the role of the EU in its efforts to resolve these crises by peaceful means in a format of the Weimar Triangle. The imposition of economic sanctions and international boycott are using as the main leverages of impact on the aggressor state. The article contains a comparative analysis of the importance of these two conflicts for the European security system and how the bilateral relations between Russia and EU member-states influence on its foreign policy course.

Стаття надійшла до редколегії 16.02.2015

УДК 327

Сокур О. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

Порушено питання щодо сутності поняття «європейська інтеграція», виокремлено її ознаки. Досліджуються окремі концепції та теорії XX ст. з урахуванням основних здобутків процесу європейської інтеграції. Визначено, що в сучасній політичній науці існує певний консенсус із приводу пояснення феномену інтеграції до ЄС на базі методології федералізму, функціоналізму та неофункціоналізму.

Постановка проблеми. Ідея об'єднання Європи у єдину спільноту бере початок ще від Римської імперії та сягає до пізніших спроб

об'єднання силою Карлом Великим, Наполеоном Бонапартом та Адольфом Гітлером. До питання інтеграції в рамках європейського континенту зверталися також і видатні мислителі, зокрема І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, В. Гюго та ін. Беручи ж до уваги, що власне ідея об'єднання Європи не є змістовно новою, слід зазначити, що саме після Другої світової війни інтеграційний процес всередині континенту, який і став початком створення Європейського Союзу у його теперішньому вигляді, можна вважати найбільш вдалою спробою європейської інтеграції. Зважаючи на це, вкрай суттєвим є саме аналіз теоретичних засад інтеграції в Європі, адже теорії європейської інтеграції дають змогу знайти відповідь не лише на запитання, які форми та зміст мала та матиме спільнота у майбутньому, а й розкривають роль держав-членів та наднаціональних інституцій у цьому процесі.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей основних теорій та концепцій європейської інтеграції (федералізму, функціоналізму, неофункціоналізму, інституціоналізму), які, власне, і відображають провідні етапи європейської інтеграції та можуть виступати у якості інструментарія для розробки певних прогнозів щодо можливого подальшого розширення ЄС.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Історіографія проблемних питань теорії європейської інтеграції презентована ґрунтовними розробками представників федералізму (неофедералізму) (А. Етціоні, Дж. Піндер), функціоналізму (Д. Мітрані), неофункціоналізму (Е. Гаас, Д. Най, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг) і його альтернативними презентаціями, зокрема як інституціоналізм (П. Пірсон, С. Балмер). Дослідженням різних аспектів зазначеної проблематики займалися також такі вітчизняні науковці та спеціалісти як В. Андрійчук, М. Карлін, А. Киридон, В. Копійка, Н. Осадча та ін.

Інтеграція як економічне явище зароджується в середині XIX ст., але як процес, що остаточно сформувався, існує лише з другої половини XX ст. [13, с. 74]. У повсякденний вжиток науковцями поняття «інтеграція» запроваджується у 20-х рр. XX ст. Р. Шмедом, Х. Кельзеном та Д. Шиндлером, розробки яких спиралися на дослідження їх попередників, зокрема Е. Дюркгейма. Переносячи поняття «інтеграція» до сфери аналізу суспільних відносин, вказані автори мали на увазі об'єднання людей або навіть держав у певну соціально-політичну спільноту.

Поняття ж «європейська економічна інтеграція» увійшло в науковий обіг наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст., коли його застосував до процесу формування наднаціональних економічних співтовариств в Європі американський адміністратор «плану

Маршалла» П. Гофман. Починаючи з 50-х рр. XX ст. відбувається змістовне розмежування поняття «інтеграція» та термінів, які досить часто використовувалися як його синонім. Слід зазначити, що цей процес був непростим, оскільки тоді інтеграція в тих незавершених формах, в яких вона існувала, могла бути досліджена лише на прикладі самих Європейських співтовариств [13, с. 79-84]. Фактично відбулося визнання того факту, що без втручання держави, яке б виявилось у створенні наднаціональних структур, що відігравали двояку роль – з одного боку, ініціювали кроки до поглиблення інтеграції, а з іншого – не допускали б надмірної концентрації влади на рівні інститутів Співтовариств, обійтися неможливо. У цьому зв'язку питання про економічний або політичний характер інтеграції переросло в питання визначення пріоритетності економічної чи політичної інтеграції.

Важливе значення в пізнанні змісту європейської інтеграції має виокремлення її ознак, що є доволі складним завданням, оскільки термін «інтеграція» виявився настільки монополізованим Євросоюзом, що прихований у ньому сенс опинився в прямій залежності від розвитку подій в ЄС. Між тим стало звичкою саму спільноту оцінювати з точки зору того, як розвивається в ньому процес інтегрування. Це породжує методологічну проблему, оскільки таке розуміння інтеграції ускладнює порівняння Євросоюзу з будь-яким іншим міждержавним інтеграційним утворенням. Слід також зазначити, що якщо в економічній науці це питання достатньо розроблене, то в політологічній досить рідко зустрічаються такі розробки – зазвичай вони уникають питання стосовно визначення таких ознак. Ще однією особливістю цієї проблеми є те, що ті ознаки, які автори виводять з аналізу ЄС, не тільки не завжди притаманні іншим інтеграційним утворенням [8, с. 139-140], що в цілому можна пояснити наявністю в них певної специфіки, але й не повною мірою відповідають самому ЄС.

Необхідно також особливо зазначити, що європейська інтеграція в сучасному розумінні – це явище XX ст. У цей період такі науковці, як Ж. Монне, П.-А. Спаак, К. Аденауер зазначали, що для європейців «європеїзм» є найконструктивнішою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусиль, досвіду, енергії, навичок у спільних інтересах [7, с. 10]. У післявоєнній Європі поняття регіональної інтеграції почало означати процес уніфікації. Вчені вважають, що регіональна інтеграція є наступним, після національної, етапом спільного процесу. Досягнувши високих кондицій національної державності, розвинені країни таким чином переходять на вищий щабель свого розвитку [9, с. 65]. Теоретичні засади європейської інтеграції можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Дослідження європейсь-

ких інтеграційних процесів у рамках економічних та політичних теоретико-методологічних підходів викликане тією констатацією, що ЄС притаманні дві основні інтеграційні площини: економічна та політична. Так, економічна площина ЄС проявляється у процесі загальної економічної інтеграції ЄЕС, становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, формування спільного ринку. Натомість щодо сфери політичної інтеграції, то вона є більш складним процесом і містить у собі питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики. Тому одночасне поєднання або навіть синтез у собі різних інтеграційних підходів може бути особливо корисним за умов нових викликів європейській інтеграції.

До основних економічних підходів у вивченні інтеграційних процесів відносять лібералізм (ринковий підхід) та інституціоналізм (ринково-інституціональний підхід). На ранніх етапах дослідження інтеграційних процесів європейська інтеграція ототожнюється з торговельною та платіжною лібералізацією. Беззаперечним є той факт, що принципи ліберального врегулювання суспільно-економічних відносин на практиці пов'язані із втручанням держав у господарські відносини. Представники інституціоналізму намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регуляторними механізмами міжнародної економічної інтеграції. На відміну від представників ринкового підходу інституціоналісти визнають, що інтеграція національних господарств не може бути досягнута одними лише ринковими методами. На думку представників цієї концепції, інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів [12, с. 12]. Як зазначає Ю. Тиркус, фактично до 70-х рр. XX ст. серед науковців-економістів спостерігався певний скептицизм щодо явних економічних переваг тісної співпраці між європейськими державами, проте подальший прогресивний розвиток економічної політики Європейського співтовариства, зокрема створення єдиного ринку, а потім економічного і валютного союзу в рамках ЄС, стало значним імпульсом для подальшого розвитку економіко-теоретичного підходу до вивчення саме європейської інтеграції [10, с. 102].

Отже, серед вчених-економістів так і не склалося єдиної точки зору щодо природи і мети інтеграції. Деякі з них ототожнювали регіональну інтеграцію передусім із поверненням до ідеалів вільної торгівлі, а сама інтеграція, на їхню думку, повинна зводитися лише до відміни різних обмежень, що заважають вільному переміщенню товарів і послуг. Інші ж виявилися прибічниками інтенсифікації інтеграційного процесу, причому в різних сферах, і розглядали створення

європейського ринку як єдиний шлях для досягнення всезагального добробуту в рамках всієї Європи.

Крім економічних підходів, як уже зазначалося, виділяють і політичні підходи до дослідження європейських інтеграційних процесів. Теоретичне обґрунтування інтеграційних процесів на європейському континенті пов'язано насамперед з науковими школами федералізму, функціоналізму, неофункціоналізму. Ключовим дискусійним питанням представників цих підходів є різне ставлення до ролі й місця політичної інтеграції в об'єднувальних процесах.

В історичній ретроспективі чи не найпершою інтеграційною концепцією, що ставила за мету підведення теоретичного підґрунтя під процеси європейського об'єднання, була саме концепція федералізму. Федералізм відстоює думку, що в основі взаємовідносин між країнами, які інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, результат інтеграції. Прихильники федералізму обґрунтовують необхідність існування інституційного утворення, яке впливає як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і над інституційним утворенням, з іншого. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади усюди, де це необхідно. У зв'язку з цим, слід зазначити, що децентралізація там, «де це необхідно», становить зміст одного із основних принципів Маастрихтського договору про Європейський Союз – принципу субсидарності.

Як свідчить аналіз, в основу європейського будівництва було покладено, передусім, концепцію функціональної інтеграції. Основні її положення сформулював англійський соціолог Д. Мітрані, який вніс значний вклад у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. На відміну від класичної федералістської теорії, яка будувала свою стратегію на ідеалізованих розрахунках і готовності суспільства сприймати федерацію як необхідність інтеграційного процесу, Д. Мітрані виводив основні положення своєї концепції з реальних тенденцій і потреб міжнародних відносин у міжвоєнний період, особливо в період кризи 1930-х років. Основна ідея полягала в «запобіганні політичних розбіжностей шляхом розширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй». Функціоналісти зазначали, що міжнародні організації не є самодостатніми, а радше слугують засобами для досягнення цілей, продиктованих людськими потребами, і тому мусять бути гнучкими, тобто модифікувати свої завдання (функції) відповідно до обставин. Аналізуючи і моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані

пропагував оперувати не поняттями, що визначають рівень розподілу влади – держава, конфедерація, федерація, а елементами менш широкого характеру, визначених потребами окремої людини. Він закликав спочатку виокремити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного і соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама по собі. Співробітництво і взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх країн, що, в деякій мірі, об'єктивно може стати об'єднуючим елементом. Таке функціональне співробітництво, наприклад, в галузях транспорту, охорони здоров'я або енергетики виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі, якогось ідеологічного підґрунтя. Ініціатива тут мала виходити в кожному конкретному випадку, від індивідумів, приватних груп чи урядів, які самі визначили б ту чи іншу форму співробітництва. «Щоразу, – зазначав Д. Мітрані, природа та значення проблеми визначатимуть відповідну форму інституцій» [4, с. 23-24].

Заперечуючи ідеї творення федерації та управління континентального масштабу, фундатор ідеї функціоналізму Д. Мітрані не тільки довів недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежуючого федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації», але сформулював та обґрунтував ідеї, які вже сьогодні стали реальними, а саме роль і значення творення нових суб'єктів міжнародних відносин – міжнародних організацій, більше того – формування їх мережі в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин [2, с. 107]. Натомість Д. Мітрані пропонував створити низку функціональних агенцій, кожній з яких буде передано контроль над певною сферою життя суспільства. Дана схема передбачала переведення певних функцій суспільного життя з державного рівня на рівень мережі міжнародних агенцій, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй. Це мало бути своєрідною «угодою між кількома чи більше урядами, що мала б на меті використання спільної вигоди від розвитку співробітництва в специфічних сферах, чи від регулювання деяких видів міжнародної діяльності» [11, с. 150].

Спроби пояснити унікальність ЄС, знайти відповіді на питання, які виникають у процесі інтеграції і на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму та функціоналізму, привели до появи в 60-70-х рр. XX ст. неофункціоналізму. Цікавими є теоретичні узагальнення Е. Хааса. Він не тільки підкреслив визначальну роль політичного чинника в процесі інтеграції, зокрема як фактора творення постнаціональних політичних спільнот, поступової інтеграції у

сферах «низької» та «високої» політики, але й визначив європейську інтеграцію як цілком якісний процес, який не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею. Невід'ємною складовою теорії неофункціоналізму залишилась ідея «переливання», але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу [14]. Значний внесок у розвиток концепції неофункціоналізму зробив А. Маршаль, який розробив теорію континентальної інтеграції. Сутністю інтеграції, за концепцією А. Маршала, є вироблення почуття солідарності між різними націями. Тому, на думку вченого, першою формою інтеграції є соціальна, а вже наступними – політична та економічна. Аналізуючи історію процесу розширення Європейського Співтовариства, можна зробити висновок, що неофункціоналістська теорія, навіть у відкоригованій формі, має значні обмеження щодо дослідження інтеграційних процесів у Європі, особливо на стадії розширення Співтовариства. Збільшення кількості країн-членів значно ускладнює формування консенсусу між правлячими елітами щодо довготривалих цілей ЄС. Розширення зменшує також однорідність Співтовариства, послаблюючи цілісність та ефективність його політики. Припущення неофункціоналізму щодо розвитку прогресивних, раціональних і домінуючих наднаціональних еліт стало менш імовірним.

Таким чином, неофункціоналістська теорія наблизилася до розуміння процесу європейської інтеграції, зокрема, завдяки наголосові на «ефекті переливання», вона, як і інші інтеграційні теорії, ігнорувала головний елемент цього процесу – поступове формування, розвиток та посилення спільних політик.

До середини 1990-х рр. неофункціоналізм залишався фактично основним теоретичним напрямом дослідження європейської інтеграції. Проте, після підписання Маастрихтської угоди, що внесла суттєві корективи у внутрішню та зовнішню політику ЄС, традиційні теорії євроінтеграції потребували змін.

Отже, новий погляд на євроінтеграційний процес і визначення ролі держав та наднаціональних інститутів у ньому запропонувала теорія нового інституціоналізму. Новий інституціоналізм ставить успіх інтеграції в залежність від ефективної діяльності наднаціональних інституцій. Категорії «інститут» у новому інституціоналізмі, як зазначає Леонід Бунецький, надається комплексне визначення як складному поєднанню формальних і неформальних правил, культурно-ціннісних компонентів, що формують «сенсові рамки» для діяльності політичних акторів [1, с. 73]. Новий інституціоналізм зокрема визначає, яким чином інститути змінюються під

впливом часу, а також, яким чином інститути впливають на поведінку індивідів, які їх засновують. Наприклад, Пол Пірсон вважає, що прийняття Єдиного європейського акта, який заклав основи політичної інтеграції Співтовариств, неможливо пояснити лише наслідком змін у внутрішній політиці провідних європейських країн, а необхідно розглядати в контексті розвитку самого Співтовариства і, насамперед, його інститутів [15, с. 166].

Отже, інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій. Оскільки кожен із теоретичних підходів акцентує увагу на певному аспекті інтеграції, то у практичній діяльності наднаціональні організації не застосовують у «чистому» вигляді ідеї якогось одного теоретичного підходу. Проте теоретичні засади інтеграції мали значний вплив на формування програм різноманітних міжнародних союзів. Наразі євроінтеграція характеризується ускладненими й багаторівневими взаємодіями інституцій ЄС з національними урядами і саме тому теоретичне визначення майбутнього ЄС знову стало одним з найбільш важливих дослідницьких завдань сьогодення.

Бібліографічний список:

1. Бунецький Л. Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномена «політичний інститут» [Текст] / Л. Л. Бунецький // ВЛУ. Сер. «Філософсько-політологічні студії». – 2010. – Вип. 1.
2. Кіш Є. Б. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Є.Б. Кіш // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 103-114.
3. Коваленко Є.О. Концептуально-методологічні засади аналізу євроінтеграційної політики / Є.О. Коваленко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 01/2008. – Вип. 32. – С. 210-219.
4. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна [Текст] / В. В. Копійка. – К. : Юрид. думка, 2005. – 448 с.
5. Палагнюк Ю.В. Еволюція теоретичних основ європейської інтеграції: державно-управлінський аспект / Ю.В.Палагнюк // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – С. 76-85.
6. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції [Текст] / В. Посельський. – К. : Смолоскип, 2002. – 168 с.

7. Расширение ЕС на Восток: предпосылки, проблемы, последствия / [Под ред. Н. К. Арбатовой, В. П. Гутника, С. Е. Хесина, Ю. И. Юданова]. – М. : Наука, 2003. – 344 с.
8. Стрежнёва М.В. Европейский Союз и СНГ: сравнительный анализ институтов [Текст] / М.В. Стрежнёва. – М. : Московский общественный научный фонд, 1999. – 266 с.
9. Стрежнёва М. В. Социокультурные аспекты европейской интеграции / М. В. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 12. – С. 65-75.
10. Тиркус Ю. С. Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції / Ю. С. Тиркус // Вісник СевНТУ. Сер. : Політологія. – 2013. – Вип. 145. – С. 100-104.
11. Тригуб О.І. Теоретичні засади європейської інтеграції / О. І. Трегуб // Грані. – 2013. – № 9. – С. 148-153.
12. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 11-22.
13. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Яковюк. – Х. : Право, 2013. – 760 с.
14. Haas Ernst International Integration: the European and the Universal Process / E.B. Haas // International Organization. – 1961. – Vol. 15. – P. 366-377.
15. Paul Pierson Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis / P. Pierson // Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004. – 208 pp.

Поднята вопрос о сущности понятия «европейская интеграция», выделены ее признаки. Исследуются отдельные концепции и теории XX в. с учётом основных достижений процесса европейской интеграции. Определено, что в современной политической науке существует определенный консенсус по поводу объяснения феномена интеграции в ЕС на базе методологии федерализма, функционализма и неофункционализма.

The question considered in the article highlights the essence of «European integration». Particularly, the article studies some concepts and theories of the twentieth century considering the major achievements of European integration. It was determined that in modern political science there is some consensus about the explanation of the phenomenon of European integration on the basis of the methodology of federalism, functionalism and neofunctionalism.

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2015